

הרב דוד בן זיון

כיבוד הורים ותשלומי כסף

א. בירור גדרה של מצוות כיבוד הורים

מצוות כיבוד אב ואם, שנאמרה בעשרת הדיברות, עומדת בפסגת הצווים המוסריים שהקב"ה נתן לבני האדם. חכמי התורה שבעל פה במהלך הדורות ניסו לברר את גדר החיוב במצווה: האם על האדם מוטל חיוב להוציא ממון על קיום מצוות כיבוד הורים? ואם כן, עד כמה? האומנם, צריך אדם להוציא מכספו כדי לאפשר להוריו קיום ברמת חיים נאותה, או שמא אין מצוות כיבוד הורים אמורה להיעשות מכיסם ומממונם של הבן או הבת. שאלה זו היא תולדה של שאלה נרחבת יותר, והיא שאלת האחריות של הבנים על הוריהם המזדקנים: עד כמה ההורים אחראים לכלכלתם הם, גם כשהם מזדקנים והולכים, ועד כמה האחריות מוטלת על ילדיהם? שאלה זו עתיקת יומין היא, ועליה מתנהל ויכוח בין חכמי ההלכה דורות רבים. כבר בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי אפשר למצוא גישות שונות. חכמי התלמוד הבבלי סבורים כי מצוות כיבוד הורים אינה מחייבת את הילדים לדאוג להורים מבחינה כלכלית. לעומת זאת, חכמי התלמוד הירושלמי סבורים שמצוות כיבוד הורים מחייבת את הילדים לדאוג לפרנסתם של ההורים. דיון זה עבר גלגולים שונים במהלך הדורות, כפי שאראה בע"ה בהמשך המאמר.

ב. חכמי ארץ ישראל

בתלמוד הירושלמי יש כמה דיונים במצוות כיבוד הורים, שמתוכם אפשר ללמוד על הערכתם הרבה של חכמי ארץ ישראל למצוות כיבוד הורים (ירושלמי, קידושין פ"א ה"ז; פאה פ"א, ה"ה):

יש שהוא מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנם, ויש שהוא כודנו לריחים (כודנו - קושרו) ויורש גן עדן. כיצד הוא מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנם? חד בר נש, הוה מייכל לאבוי תרנגולין פטימן (איש אחד, היה מאכיל את אביו תרנגולים מפוטמים) חד זמן אמר ליה אבוי: ברי אילין מנן לך (פעם אחת, אמר לו אביו: בני, אלו מניין לך?) א"ל סבא סבא אכול ואדיש דכלבייא אכלין ומדשין (אכול ולעס, כמו הכלבים שאוכלים ולועסים) **נמצא מאכיל את אביו פטומות ויורש גיהנם** כיצד כודנו בריחיים ויורש גן עדן? חד בר נש הוה טחין בריחייא אתא מצוותא לטחונייא (איש אחד היה טוחן בריחים, באה פקודת המלך לקחת את הטוחנים) א"ל אבא עול וטחון תחתיי, אין מטת מבזייה טב לי אנא ולא את, אין מטת מילקי טב לי אנא ולא את (אמר לאביו: היכנס וטחון במקומי, אם ייגרם ביזיון עדיף שאני

אתבזה ולא אתה, ואם יבואו להעניש במלקות עדיף לי שאני אלקה ולא אתה)
ונמצא כוונתו לריחיים ויורש גן עדן...

התלמוד הירושלמי משווה בין שני סוגי בנים. בן אחד מאכיל את אביו תרנגולים מפוטמים, אך מדבר אליו אליו דיבור משפיל, ובן אחר רותם את אביו לרחיים ומעבדו בעבודה פיזית קשה, אך מדבר אליו במלוא הכבוד. מתברר שיחס הכבוד הניתן להורים הוא עיקר קיום המצווה. המציאות הפיזית שההורה נמצא בה עשויה להיות טובה או גרועה, אך שינוייה אינו עיקר מצוות כיבוד הורים. מכאן עובר הירושלמי להצגת מחלוקת בין שתי גישות שונות, בשאלה עד כמה גדולה מצוות כיבוד הורים. לפי הגישה הראשונה, כיבוד הורים שקול לכיבוד ה'. לפי הגישה השנייה, כיבוד הורים גדול אפילו מכיבוד ה':

תני רבי יודן בר דורתיה דר' שמעון בן יוחי: ...גדול הוא כיבוד אב ואם שהעדיפו הקב"ה **יותר** מכבודו. נאמר כאן: 'כבד את אביך ואת אמך' (שמ' כ, יב), ונאמר להלן: 'כבד את ה' מהונך' (מש' ג, ט). במה את מכבדו? מהונך. מפריש לקט שכחה ופיאה מפריש תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני וחלה, ועושה סוכה ולולב שופר ותפילין וציצית מאכיל את הרעיבים ומשקה את הצמאיים. אם יש לך, את חייב בכל אילו, ואם אין לך, אין את חייב באחת מהן. אבל כשהוא בא אצל כיבוד אב ואם, בין שיש לך בין שאין לך - כבד את אביך ואת אמך **אפילו את מסבב על הפתחים...**

ר' יודן מוסר משמו של ר' שמעון בן יוחאי את ההלכה הזאת: מצוות כיבוד הורים גדולה יותר ממצוות כיבוד ה'. ההוכחה לכך היא ההבדל בין הפסוק בשמות לפסוק במשלי. מצוות כיבוד ה' נאמרה בפסוק במשלי, והיא דווקא 'מהונך', כלומר מהכסף שיש לך. לעומת זאת, מצוות כיבוד הורים נאמרה בפסוק בשמות, בתור צו כללי, ולא נאמר עליה שהיא דווקא 'מהונך'. לכן, גם אם אין לאדם הון, עליו להשיג ממון כדי לכבד את הוריו. אם כן, אם אין לאדם כסף, הוא פטור מלשים מזוזה בביתו או מלקנות תפילין. ואילו ממצוות כיבוד הורים אינו פטור, אלא הוא צריך לכבד את הוריו: 'אפילו את מסבב על הפתחים'. כך קובע הירושלמי: 'בין שיש לך ובין שאין לך - כבד את אביך ואת אמך אפילו את מסבב על הפתחים'. יש לדון בשאלה מה כוונת הירושלמי. האם הוא כתב לשון זו רק בתור מליצה וגוזמא, אך אין כוונתו שאדם צריך לקבץ נדבות לשם כיבוד הוריו; או שמא כוונתו לומר שמוטלת על הילדים חובה להשיג כסף לשם קיום המצווה, ואפילו לקבץ נדבות לשם כך. תשובה לשאלה זו נלמד מתוך המשך הדברים בירושלמי:

רבי ינאי ורבי יונתן, הוון יתבין. אתא חד בר נש ונשק ריגלוי דרבי יונתן (בא איש אחד ונשק לרגליו של ר' יונתן) א"ל רבי ינאי: מה טיבו הוא שלם לך מן יומי (איזה דבר טוב הוא שילם לך מימיו) א"ל: חד זמן אתא קבל לי על בריה דיזוניניה ואמרית ליה איזיל צור כנישתא עלוי, ובזיתיה (פעם אחת בא, וקבל על בנו שיזון אותו, ואמרתי לו אלך ואכנס חבורת אנשים עליו, ואבזהו) ואמר ליה: ולמה לא כפתוניה (למה לא כפית את בנו שיזון אותי?) א"ל: וכופין? אמר ליה: ואדיין את לזו? (ועדיין אתה סבור כך) אמר לון: חזר ביה רבי יונתן וקבעה שמועה משמיה

ר' יונתן חזר בו וקבע הלכה משמו, שכופין את הבן לזון את הוריו) אתא רבי יעקב בר אחא רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: שכופין את הבן לזון את האב. אמר רבי יוסי: הלואי הויין כל שמועתי בריין לי כהדא, שכופין את הבן לזון את האב (הלואי היו כל שמועותיי ברורות לי כמו זאת, שכופין את הבן לזון את האב)...

הירושלמי מתאר שינוי בעמדתו של ר' יונתן. ר' יונתן היה סבור שאין בסמכות בית דין לכופף את הבנים לזון את הוריהם. לכן, כשפנה אליו אב בבקשה שייאלץ את בנו לתמוך בו, האמצעי היחיד שהיה לר' יונתן כדי לעשות כן היה הפעלת 'לחץ חברתי': פרסום שמו של הבן ברבים כמי שאינו מכבד את אביו, וביזוי בפרהסיא. נראה שאמצעי זה הועיל, שכן האב נשק את רגליו של ר' יונתן, לאות הוקרה על עזרתו. ר' ינאי מלמד את ר' יונתן הלכה, שמוותר לכפות את הבן לזון את האב, ור' יונתן מקבל הלכה זו, כפי שמוסר משמו ר' יעקב בר אחא.

לסיכום, חכמי ארץ ישראל סברו שמצוות כיבוד הורים כוללת בתוכה הן את היחס הנאות להורים והן את התמיכה הכספית בהם, כשיש צורך בכך. מצוות כיבוד הורים גדולה ממצוות כיבוד ה', והיא מחייבת את הילדים לתמוך בהוריהם, גם כשאין לילדים כסף, ועליהם אפילו לסבב על הפתחים לשם כך.

ג. חכמי בבל

לעומת גישת התלמוד הירושלמי, המחייבת בהוצאת ממון על קיום המצווה, גישת התלמוד הבבלי היא אחרת לחלוטין. גם בתלמוד הבבלי בפתיחת הדיון במצוות כיבוד הורים, מובאים סיפורים רבים, שאפשר ללמוד מהם על גדולתה של מצוות כיבוד הורים. עם זאת, חכמי בבל צמצמו את גדר המצווה עד מאוד, והכריעו נגד הדעה המחייבת את הילדים לתמוך בכלכלת הוריהם. וכך אפשר לראות מסוגית הגמרא (קידושין לא ע"ב): איבעיא להו: מְשַׁל מִי? רב יהודה אמר: מְשַׁל בן. רב נתן בר אושעיא אמר: מְשַׁל אב. אורו ליה רבנן לרב ירמיה... מְשַׁל אב.

בנוגע לשאלה האם על הבן להאכיל, להשקות, להלביש ולכסות את הוריו מכספו או מכספם של הוריו, ישנה מחלוקת בין ר' יהודה לר' נתן. ההלכה היא כדעתו של ר' נתן - על הבן לקיים את המצווה מכספו של האב. הגמרא מקשה על כך מהברייתא: מיתבי: נאמר: **כבד** את אביך ואת אמך, ונאמר: **כבד** את ה' מהונך, מה להלן בחסרון כיס, אף כאן בחסרון כיס; ואי אמרת משל אב, מאי נפקא ליה מיניה? לביטול מלאכה.

הברייתא משווה בין מצוות כיבוד ה' לכיבוד הורים: כשם שאת הקב"ה מכבדים על ידי ממון (קונים תפילין, מזוזה, ספר תורה וכדו'), כפי שמפורש בפסוק: 'כבד את ה' **מהונך**' - כך גם את ההורים יש לכבד על ידי ממון של הילדים. מלשון זו משמע שרק אם יש לילדים כסף, הם חייבים להוציאו עבור ההורים. אפילו בשלב השאלה, הבבלי אינו מרחיק לכת בדרישותיו כמו הירושלמי. כזכור, גם בירושלמי השווה ר' יודן בין הפסוק על

כיבוד ה' לפסוק על כיבוד הורים, וטען שהשוואה מלמדת שכיבוד הורים הוא 'בין שיש לך בין שאין לך'. ברם, גם בשיטת הבבלי, שרק אם יש לילדים כסף הם צריכים לתיתו עבור קיום המצווה, יש סתירה לדעתם של החכמים שפסקו ('אורו ליה רבנן') שהכסף צריך להיות 'משל אב'. שהרי מפסקם משמע שגם כשיש לילדים כסף, הם אינם חייבים לתת אותו להורים.

הגמרא עונה על סתירה זו: 'לביטול מלאכה'. כלומר, יש להבדיל בין הוצאת כסף לבין הקדשת זמן שגורמת להפסד ממון. כיבוד ההורים בא לידי ביטוי בכך שהילדים מבטלים את מלאכתם לטובת ההורים. דהיינו, אם יש לילדים כסף, הם אינם חייבים להוציא אותו על הוריהם, אך עליהם להשקיע זמן במצוות כיבוד הורים, גם על חשבון עבודתם. הילדים אינם חייבים להשיג כסף בשביל לדאוג להורים, אבל הילדים חייבים להשקיע זמן כדי לעשות זאת, גם אם זה על חשבון עבודתם. גם אם הילדים יפסידו כסף בעקיפין, בגלל שהם יצטרכו להיעדר מן העבודה, יש לחייב את הילדים לעשות זאת, מתוקף הציווי של כיבוד הורים.

לסיכום, לפי הבבלי, קיומה של מצוות כיבוד הורים הוא בהשקעת הזמן בהורים, כדי לכבדם ולסייע בעדם. מצוות כיבוד הורים אינה כוללת תמיכה כספית. אין בסמכות הדין או בית הדין להוציא כסף מהילדים עבור הוריהם, אך יש בסמכותו לאלץ את הילדים להקדיש מזמנם להוריהם, לדוגמה לבוא ולסייע להם, גם על חשבון זמן עבודתם. נראה שלדעת הבבלי, גם אם ההורים נמצאים במצוקה קשה, אין מוטלת על הילדים חובה לתת להם כסף ולסייעם בממון, מצד מצוות כיבוד הורים.¹ ייתכן, כי הלכה זו, המלמדת שהדאגה לקיום ההורים מוטלת רק על ההורים עצמם, משקפת תפיסת עולם רחבה יותר, שלפיה לאדם יש אחריות על גורלו, ואינו יכול להטילה על אחרים. כמובן זו סוגיה רחבה ביותר, ולא כאן המקום לבררה.

ד. הראשונים

רוב הראשונים ככולם, אימצו להלכה את גישת הבבלי, ורק ראשונים בודדים אימצו את גישת הירושלמי.² אף שהראשונים סבורים שההלכה היא שהכסף צריך להיות 'משל אב', ואין לבן חובה לפרנס את אביו, הם פסקו שאם ההורים נתונים במצב כלכלי קשה,

1. שכן, אילו הם היו סבורים שבמקרה כזה הילדים חייבים בכיבוד הורים, היה צריך לומר זאת בפירוש. וכן למשל, כשהגמרא שאלה כיצד להסביר את הברייתא שיש צורך בחיסרון כסף, הגמרא יכלה לענות שזה במקרה שההורים נמצאים במצוקה, וכן נראה מהמשך הגמרא שלא הובא כאן. הראשונים נחלקו בשאלה זו, ראו ר"ש משנין (פאה פ"א מ"א, ד"ה כיבוד אב ואב); חידושי הר"ן (קידושין יג ע"א, ד"ה לא עומד), שגם כשאין לאב ממון, אין על הבן חובה לפרנסו מצד כיבוד הורים, גם אם יש לבן ממון. ולעומתו ר"ת (בספר הישר, סי' קמא), הניח שכל הסוגיה מדברת במקרה שיש לאב כסף, שאז זה 'משל אב', אך אם אין לאב כסף, אז זה 'משל בן'. וכן הריטב"א על אתר.
2. שני פוסקים שאימצו את שיטתם של חכמי ארץ ישראל הם: הראב"ה (ח"ד סי' תתקטו), שפסק 'דכופין ואפילו לא אמיד, דאי אמיד - כופין נמי ואפילו אחר'. וחכם אחד שמופיע בעילום שם בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תרסג).

אפשר לחייב את ילדיהם לעזור להם, מדיני צדקה. בכך ההלכה 'ממצעת' בין הדעות: אין היא כגישת חכמי ארץ ישראל, המחייבת את הילדים בפרנסת הוריהם, גם כשאין לילדים כסף; וגם אינה כגישת חכמי בבל, הפוטר את הילדים מהוצאת כסף על פרנסת הוריהם, גם אם יש להם כסף. כך כתב הר"ף, למשל (קידושין יג ע"א - ע"ב):

אורו ליה רבנן לר' ירמיה ואמרי לבריה דר' ירמיה כמאן דאמר משל אב. **והיכא** דרויח הבן, והאב לית ליה, כייפינן ליה לבן, ושקלינן מיניה **בתורת צדקה**, ויהבינן לאבוה, כי הא דרבא כפייה לרב נתן בר אמי, ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה. וכן שדרו ממתבתא.³

הר"ף פותח בפסיקת ההלכה 'משל אב', אלא שהוא מוסיף שאם לבן יש כסף ולאב אין, אפשר לכפות את הבן לתת כסף לאביו, בתורת 'צדקה'. היכולת לכפות את הבן אינה משום מצוות כיבוד הורים. יש לבית הדין סמכות להוציא כסף מעשירים לטובת החלשים בחברה, גם אם אין ביניהם קשר משפחתי. בתור תקדים לסמכות זאת של בית הדין, הר"ף מצטט סיפור מכתובות (מט ע"ב). שם מסופר על רבא, שהוציא כסף עבור צדקה לנזקקים, מכיסו של רב נתן בר אמי, שהיה עשיר. הר"ף כותב שמסיפורו של רבא אפשר ללמוד, שיש לבית הדין גם סמכות להוציא ממון 'בתורת צדקה', מהבן עבור אביו הנזקק. אחרי שלמדנו שיש חיוב על הבן לתת כסף להוריו מדין 'צדקה', יש להציע שתי אפשרויות להבנת מהותה של חובה זו, וממילא לראות עד היכן היא מגיעה. אפשרות אחת היא שמצוות כיבוד הורים חלה כעת לפי גדרם של דיני צדקה. לכן, אם אין חובה לתת כסף מצד דיני צדקה, גם לא תהיה סמכות לבית הדין להוציא כסף מהבן עבור הוריו. למשל, אם יש להורים דירת חדר לגור בה והיא קטנה ביותר, ספק גדול אם מותר להוציא ממון מהילדים 'בתורת צדקה', כדי שההורים יוכלו לעבור למגורים אחרים. לעומת זאת, אפשרות אחרת להבנת מהותה של חובה זו, היא שהיכולת לכופף את הבן מדיני צדקה היא 'מנגנון עזר', שנועד רק 'להתניע' את התהליך של הוצאת כסף מהילדים. אחרי ש'מנגנון צדקה' מאפשר את עצם הכפייה על הילדים, אפשר לכפות את הילדים לתת כסף לפי מה שראוי ונכון על פי דיני כיבוד הורים. במקרה האמור, אפשר יהיה להוציא כסף מהילדים כדי לאפשר להוריהם לעבור לדירה מרווחת יותר, המתאימה לצורכיהם.

ייתכן שהרמב"ם נקט עמדה בשאלה זו, בפוסקו את ההלכה (הל' ממרים פ"ו ה"ג):
אי זהו כבוד? מאכיל ומשקה מלביש ומכסה - משל אב. ואם אין ממון לאב, ויש ממון לבן, כופין אותו וזן אביו ואמו, כפי מה שהוא יכול.

נראה שהרמב"ם מרחיב את חיובו של הבן, לכבד את הוריו בממון 'כפי מה שהוא יכול'. ברור שהרמב"ם אינו פוסק לפי הירושלמי, שגם אם אין לבן כסף, עליו לחזור על הפתחים. ייתכן שלשון זו של הרמב"ם מרמזת לכך שהוא הבין את חיוב הבן להוציא

3. ראו גם שאילתות סי' נו; הלכות גדולות דפוס ווארשא, קכג ע"ד.

ממון על אביו דווקא לפי אפשרות השנייה שהצענו לעיל. לכן, מכיוון שאפשר לכפות את הבן 'מדיני צדקה', יש לכפות אותו לתת לפי יכולתו, ולא דווקא על פי דיני צדקה.⁴ אמנם יש ראשונים שפסקו כדעת הבבלי, אלא שפירשו את דברי הירושלמי, פירוש שיתאים להלכה שבבבלי. כך למשל, כותב הרא"ש (קידושין פ"א סי' נ):⁵ והא דקא אמרינן: 'ואפילו הוא מחזור על הפתחים' - לא שיכבדו משלו ויחזרו הוא על הפתחים, דהא קיימא לן משל אב, אלא בגופו מכבדו ובטל ממלאכתו, **ומתוך כך צריך לחזור על הפתחים.**

לפי הבבלי, הכסף צריך להיות משל אב, לכן הבן אינו צריך לחזור על הפתחים. אך בהתאם לגישת התלמוד הבבלי, שחייב את הבן להשקיע זמן בכיבוד הוריו, גם על חשבון העבודה, יש לפרש את הירושלמי ש'אפילו מחזור על הפתחים', פירושו תוצאה עקיפה שעלולה להיות להקדשת הזמן להורים. הקדשת הזמן להורים עלולה לגרום לאדם בסופו של דבר אף לחזור על הפתחים. נמצא, שדווקא מתוך הרצון לצמצם את דבריו של התלמוד הירושלמי, הרא"ש מרחיב את היקף החיוב של הקדשת הזמן להורים הרבה יותר. לפי דבריו, אדם צריך להתבטל ממלאכתו ככל הנדרש, גם אם זה יביא בסופו של דבר להתמוטטותו הכלכלית. אבל יש מקום לטעון, שהרא"ש לא התכוון שיש להגיע למצב כזה, אלא רצה רק להדגיש עד כמה גדול החיוב של ביטול מלאכה. אילו אדם היה צריך לוותר על מקום עבודתו, ואז לא תהיה לו פרנסה וגם לא תהיה פרנסה להוריו, היה הרא"ש מתחשב במצבו, ולא היה פוסק שעליו לאבד פרנסתו.⁶

ה'שולחן ערוך' (יו"ד סי' רמ סעי' ה) פסק כדעת הרמב"ם: הבן מאכיל ומשקה את אביו ואימו מכספם - אם יש להם. אם אין לאב ממון ויש לבן ממון - כופין את הבן וזן את אביו כפי יכולתו. אם אין לבן ממון, אינו חייב לחזור על הפתחים כדי להאכיל את אביו. הרמ"א במקום מציין את דעת הרא"ש: 'ויש אומרים שאינו חייב ליתן לו רק מה שמחוייב

4. ראו למשל מקומות אחרים, שבהם הרמב"ם דן בסיפור בכתובות. לגבי מזונות ילדים (כשהאב אינו רוצה לתת), הוא מזכיר במפורש שמדובר על צדקה בכפייה (הל' אישות פ"ב הט"ו): 'במה דברים אמורים באיש שאינו אמוד ואין ידוע אם ראוי ליתן צדקה או אינו ראוי אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן ממנו צדקה המספקת להן **מוציאין ממנו בעל כרחו משום צדקה** וזנין אותן עד שיגדלו'. וכן בדבריו בדיני צדקה הוא כותב (הל' מתנות עניים פ"ז ה"י): 'מי שאינו רוצה ליתן צדקה או שיתן מעט ממה שראוי לו, בית דין כופין אותו ומכין אותן מכת מרדות עד שיתן מה שאמדהו ליתן, ויורדין לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו **מה שראוי לו ליתן**, וממשכנין על הצדקה ואפילו בערבי שבתות'. וראו עוד בשו"ת הרדב"ז ח"ב, סי' תרסג; וכן שו"ת שואל ונשאל (ח"ה, יו"ד סי' קט), שדן בהבדל שיש בין ניסוחים אלו של הרמב"ם.

5. קדמו כבר הר"ש משנן, בפירושו לפאה, פ"א מ"א, ד"ה כבוד אב ואם. אחרי שהוא מצטט את הירושלמי, הוא כותב: 'ואפילו את מסבב על הפתחים, פירוש לא שיסבב על הפתחים ליתן לאביו, אלא שאם יתן לאביו מה שבידו יהא צריך לחזור על הפתחים בשביל עצמו. ולפי שיטת הירושלמי משמע דמייתי לה סיעתא למאן דאמר משל בן, ולמאן דאמר משל אב יש לדחות כדקא משני בפ"ק דקידושין נפ"מ לביטול מלאכה, שאם יבטל ממלאכתו בשביל אביו, יהא צריך לסבב את הפתחים בשביל עצמו'.

6. יש מקום לדון אם יש הבדל בין הרא"ש לרמב"ם. נראה כי לפי הרמב"ם, החיוב לעזור להורים הוא רק: 'כפי מה שהוא יכול', כלומר לפי הכסף שיש ברשותו. לעומת זאת, מדברי הרא"ש נראה שהחיוב לעזור להורים הוא גם אם אין לו כסף לכך.

ליתן לצדקה... אע"פ שמתוך כך בטל ממלאכתו ויצטרך לחזור על הפתחים'. על כך הוא מוסיף מגבלה המצמצמת את דעתו של הרא"ש: 'ודוקא דאית לכן מזונות לאיתזוני ההוא יומא, אבל אי לית ליה, לא מיחייב לבטל ממלאכתו ולחזור על הפתחים'.

ה. ספרות השו"ת והאחרונים

לא מפתיע למצוא בספרות השו"ת תשובות רבות העוסקות בחילוקי דעות בין הורים לילדיהם או בין אח לאחיו על סכומי הכסף שהבנים צריכים לתת להוריהם. כדי שנוכל להתרשם מכך ולו חלקית, אציין שתי דוגמאות לפסיקת ההלכה בשאלות בנושא כיבוד ההורים בממון:

א. שאלה זאת נשאל הרשב"א (שו"ת הרשב"א ח"ד, סי' נו):

בראובן שנתרעם מחנוך בנו בבית דין: שיתן לו מזונותיו. והבן טוען: שיש לו בנים שצריך לזונם. ועוד: שיש לאביו חובות בכדי מזונותיו. והאב טוען: שהם מסופקים, וימות ברעב עד שלא יוציאם. והתרה בחנוך בנו ולא השגיה. וכעס על הבן, ונדהו שלא יתפלל בעשרה, ולא יזדמן בג', ועל שפם יעטה, עד שיתן לו מזונותיו. הודיעני: אם יש לב"ד לכופו ליתן לו מזונותיו, או לא?

ראובן האב, תובע את חנוך בנו שיתן לו מזונות. חנוך טוען שאינו צריך לתת כספי מזונות לאביו, הן מפני שלו עצמו יש ילדים ועליו לזונם, והן מפני שהאב ראובן יכול להשיג כסף, אילו הוא היה גובה את החובות שחבים לו אנשים אחרים. הויכוח התלהט עד כדי כך שראובן האב נידה את בנו, שלא יתפלל במניין ויתנהג כאבל וכו'. הרשב"א נשאל האם הבן, חנוך, צריך לתת מזונות לאביו. על שאלה זו הוא עונה בכמה רמות, החל משורת הדין וכלה בהמלצות שונות למעשה. לדעתו: 'שורת הדין - אין הבן חייב לזון את אביו משלו, אלא משל האב'. הרשב"א פוטר את חנוך מלתת לאביו כסף, לאור דברי חכמי בבל. הרשב"א גם מעלה בדבריו את האפשרות להפעיל עליו לחצים חברתיים כדי שיזון את אביו, בדומה למוזכר בירושלמי בסיפור על ר' יונתן ור' ינאי. בסוף דבריו, הרשב"א מציין את דיני צדקה: 'ומסתברא: שאם הבן אמיד, כופין אותו לזון משלו, מדין צדקה'. חנוך אמנם פטור מנתינת כסף לאביו מצד דין כיבוד הורים, אך אם חנוך עשיר, יש בסמכות בית הדין להוציא ממנו כסף, מדיני צדקה.

ב. שאלה זאת נשאלה בשו"ת 'חוות יאיר' (סי' קלד):

אלמנה שהיא בבית אחד מן האחים זה יותר מט"ו שנים ואוכלת ושותה עמו כטוב בעיניו, ויש להאלמנה הנ"ל ממון כסף ושוה כסף בארגז שלה, העומד בחדר שיחד לה בנה אשר היא בביתו. ולבסוף מבקש ליקח דמי מזונות ממה שיש לה, ואמו או אחיו אומרים, שמה שפירנסה היה בדרך מצוה לקיים כיבוד אב ואם או בדרך צדקה וחסד. הדין עם מי?

אחד הבנים לקח את אמו לגור עימו. לאחר חמש עשרה שנים שהיא גרה עמו, הבן תובע מאמו את תשלום ההוצאות שהיו לו עליה במהלך השנים. לאם יש בארגז כסף

ותכשיטים, ואותם הבן תובע. כנגד הבן מתייצבת האם עם שאר האחים, והם טוענים שאין לבן זה זכות לקבל מהכסף שיש לאם בארגז. לדעתם, מה שעשה הבן, יפה עשה, וצדקה עשה, 'בדרך מצווה לקיים כיבוד אב ואם', ואין מגיע לו כסף על ההוצאות שהוא הוציא. למעשה, הויכוח הוא על ארגז התכשיטים והכסף של האם, אם הוא יתחלק בירושה בין האחים כולם או שהוא יישאר רק בידי של הבן שטיפל באם. עם מי הדין? ה'חוות יאיר' מבדיל בין שני מצבים: במצב שלאם אין כסף, אזי הבן שלקח את האם לגור עמו, בוודאי קיים מצוות צדקה. במצב שלאם יש כסף, כמו במקרה הנידון, הרי שאין חובה על הבן לפרנסה על חשבוננו. לכן, לדעתו של ה'חוות יאיר', הבן יכול לתבוע את אמו, ולקבל את ההוצאות שהוא הוציא עליה במהלך השנים. גם אם במהלך השנים הרבות שחלפו, לא תבע הבן את ההוצאות, אין זה גורע מזכותו לתבוע את הוצאותיו כיום. שכן מלכתחילה, הבן לא היה צריך להוציא מכספו כדי לפרנס את אמו, אם יש לה כסף.

1. כיבוד הורים או מצוות צדקה - הדיון באחרונים

לאחר שהראשונים 'הפעילו את מנגנון הצדקה' לחיוב ילדים במזונות ההורים, התחילו מבצבצות ועולות שאלות חדשות מכיוונים בלתי צפויים. אם נתינת כסף להורים היא בגדר צדקה, הרי שאז אפשר שאדם הנותן כסף להוריו, יהיה פטור מנתינת צדקה לעניים אחרים. שאלה כזו נשאלה בשו"ת 'חתם סופר' (ח"ב, יו"ד סי' רכט):

נשאל נשאלתי מההוא מרבנן דדחיקא שעתא טובא לאבותיו, והמה מכובדים בני טובים, ואינם יכולים להתפרנס מקופה של צדקה. והבן אין ידו משגת לתת להם כל צרכם, כי טיפולו וצרכי ביתו מרובים. מהו שיכול ליתן להם מעשרו, שרגיל להפריש מממונו, מבלי תת לשום עני אחר, הן קרוב הן רחוק, עד שיתפרנסו אבותיו בכבוד בריווח...?

הבן מבקש לפטור עצמו מלתת צדקה לאנשים אחרים. מתוך לשון השאלה, נראה שהיא לגבי פרנסת הורים 'בכבוד בריווח'. כלומר, הבן יכול לתת צדקה גם לאחרים, אך אז הוריו יקבלו מעט כסף, ולא יהיה להם ברווח. לעומת זאת, אם כל הכסף יינתן להורים, הרי שאז פרנסת ההורים תהיה ברווח, אך לעניים האחרים לא ייוותר דבר. ה'חתם סופר' עונה שהבן צריך לתת את כל כספי הצדקה שלו להורים. הוא מניח בפשטות שלא רק שאין בעיה בכך, אלא אדרבה, יש חיוב על הבן לתת את הצדקה דווקא להוריו. ה'חתם סופר' מחדש כי החיוב לתת צדקה להורים, גדול יותר מהחיוב לתת צדקה לאחרים. ה'חתם סופר' מסביר שיש הבדל בין הורים לשאר קרובים. בעוד שבנוגע לשאר קרובים, יש מצווה לחלק להם את סך הצדקה שהוא יכול לתתה, הרי שבנוגע להוריו, עליו לתת להם את כל סכום הכסף שהם זקוקים לו, משום מצוות כיבוד הורים.

בעקבות פסיקתו של ה'חתם סופר', התלבטו פוסקים בני דורנו בשאלה חדשה: האם בנתינת כסף מכספי צדקה להורים, יש זלזול כלפי ההורים. ה'ר' שלום משאש זצ"ל פסק שכדי שלא תהיה פגיעה בהורים, צריך לדאוג לכך שההורים לא ידעו שהכסף שהילדים

נותנים להם הוא מכספי צדקה.⁷ לעומתו, ה'ציץ אליעזר' זצ"ל פסק שגם אם ההורים אינם יודעים זאת, יש בכך בעיה. כלומר הבעיה אינה רק ידיעתם של ההורים שהבן נותן להם מכספי צדקה, אלא יש בעיה במעשה זה גם בלי ידיעתם. כשהבן אינו מוכן להוציא מכספו עבור הוריו, ומוכן לתת להם רק כספי צדקה, הרי שזהו זלזול בהורים, גם אם הם אינם יודעים שאלו כספי צדקה.⁸

ז. החוק במדינת ישראל

בחוק לתיקון דיני משפחה (מזונות), תשי"ט-1959, נקבע שהוריו של אדם הם בראש רשימת בני המשפחה שאדם חייב במזונותם. בסעיף 5 של החוק נקבע כי: אין אדם חייב לספק מזונות לבן-משפחה לפי סעיף 4 אלא במידה שנתקיימו שלוש אלה:

1. יש בידו לעשות כן לאחר סיפוק הצרכים של עצמו, של בן-זוגו ושל הילדים הקטינים שלו והילדים הקטינים של בן-זוגו;
2. אותו בן-משפחה, על אף מאמציו, אינו יכול לספק צרכיו מעבודה, מנכסיו או ממקור אחר;

3. אותו בן-משפחה אינו יכול לקבל מזונות לפי סעיף 2 או לפי סעיף 3 או מעזבון, ואינו יכול לקבלם מבן-משפחה הקודם לאותו אדם לפי הסדר שנקבע בסעיף 4. המזונות כלפי בן הזוג וכלפי הילדים הקטנים קודמים למזונות ההורים. נתמקד בס"ק 2. המחוקק מטיל על ההורה את החובה לספק צרכיו, ברם במקום בו הוא אינו יכול לעשות זאת, חלה על הבן חובה לדאוג להורה. תפיסה זו תואמת את דרכם של חכמי בבל. באשר לגובה הסכום קובע החוק בסעיף 6: היקף המזונות, מידתם ודרכי סיפוקם ייקבעו, באין הסכם בין הצדדים, על ידי בית המשפט בשים לב לנסיבות, ופרט למזונות על פי סעיף 3 - לפי מחסורו של הזכאי ויכולתו של החייב.

בלשון 'מחסורו של הזכאי ויכולתו של החייב', יש חידוש רב, שכן היא מגדירה את בן המשפחה הנזקק למזונות בתור **זכאי**, ואת בן המשפחה המפרנס בתור **חייב**. מלבד אלו שפסקו כדעת הירושלמי, הפוסקים לפי חכמי בבל, מעולם לא העלו על דעתם להגדיר את האב 'זכאי' ואת הבן 'חייב'. אמנם הילדים צריכים לתת כסף להוריהם, ואף אפשר לכפות אותם על כך, אך אין הם מוגדרים בתור 'חייבים'. הסמכות להוציא כסף מהילדים היא רק מדין צדקה. נוסף על כך, יש להעיר כי הגדרת 'מחסורו של הזכאי', היא בוודאי תלויה בזמן ובחברה. סביר להניח שבשנות הצנע, כדי למלא את מחסורו של הזכאי, היה צריך לתת פחות מאשר בחברת שפע, שיש לברר מה ייקרא בה מחסור. אם אין להורים מקור בביתם, האם זה נחשב מחסור? מה לגבי כסף לתרופות, כסף לנסיעות וכו'?

7. שו"ת תבואות שמ"ש, יו"ד ח"ב סי' סב.

8. שו"ת ציץ אליעזר, יד סי' צב.

לבסוף, בנוגע לגובה התשלום, הלשון: 'יכולתו של החייב, תואמת את לשונו של הרמב"ם, שפסק שמדין צדקה, צריך הבן לתת 'לפי מה שהוא יכול' (וכן לשון השו"ע). כלומר בנוגע לגובה התשלום, נראה שהמחוקק לא הרחיק לכת כדעתו של הרא"ש, שהרחיב את גבולות היכולת של הבן עד כדי מצב שהבן עלול בו להצטרך לקיבוץ נדבות.

סיכום

הדיון בשאלה האם מצוות כיבוד הורים מחייבת את האדם לכלכל את הוריו מממונו, היא עתיקת יומין. ההלכה בירושלמי היא שעל הילדים חובה לדאוג לכלכלת הוריהם, ובכך לקיים את מצוות התורה: 'כבד את אביך ואת אמך'. לעומת זאת, ההלכה בבבלי היא שאין על הילדים חובה לכלכל את הוריהם מממונם הם. לכן, החובה לדאוג להורים אינה מתבטאת בהוצאת כסף מהילדים לטובת ההורים. הכבוד להורים הוא בהקדשת הזמן ותשומת הלב להם, אך לא בהוצאה כספית. הראשונים לימדו שאפשר להסתייע בדיני צדקה בתור אמצעי לכונן את הילדים לסייע להורים כשמצבם קשה, ובכך נוצרה מעין 'פשרה' בין הגישות השונות. האחרונים פסקו כשיטת הבבלי והראשונים, ודנו בשאלות חדשות, שהתעוררו לאור השימוש בדיני צדקה בתור אמצעי עזר לקיום מצוות כיבוד הורים בממון. החוק במדינת ישראל הולך בעקבות פסיקת הבבלי, אך נוטה להרחיב את החיוב של הבן במזונות הוריו.

